

6. Heta A. V., Zaika V. M., Kovalenko V. V. (2018). *Suchasni zasoby IKT pidtrymky inkliuzynoho navchannia: navchalnyi posibnyk. [ICT-based tools for fostering inclusive education: a guide for educators]*. Poltava. [in Ukrainian].
7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. [Universal declaration of human rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
8. Konventsiiia pro borotbu z dyskryminatsiieiu v haluzi osvity [Convention against discrimination in education] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni ta kulturni prava [«International covenant on economic, social and cultural rights»]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity»: nakaz M-va rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva v Ukraini vid 27.12.2020 № 2736. [On the approval of the professional standard «Teacher of a general secondary education institution»: Order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine dated December 27, 2020 №. 2736.] URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf [in Ukrainian].
11. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 №2145-VIII. [On Education: Law of Ukraine No. 2145-VIII of September 5, 2017.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
12. Salamanska deklaratsiia pro pryntsyipy, polityku ta praktychnu diialnist u haluzi osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. [Salamanca statement on principles, policy and practice in the education of persons with disabilities]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94%23Text#Text [in Ukrainian].
13. Standartni pravyla zabezpechennia rivnykh mozhlyvostei dlia osib z invalidnistiu [Standard rules on the equalization of opportunities for persons with disabilities]. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/20900/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE....pdf> [in Ukrainian].

Отримано редакцією 17.07.2024 р.

УДК 373.2.015.3:[316.613:159.942]

DOI: 10.31376/2410-0897-2024-2-55-184-192

ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Селікова Яна Сергіївна

методист

Обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С. Макаренка»,

аспірантка кафедри дошкільної педагогіки і психології

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

e-mail: y.selikova@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9954-6406

У статті здійснено дефінітивний аналіз базових понять дослідження проблеми формування соціально-емоційної грамотності дітей старшого дошкільного віку. Проаналізовано виникнення і розвиток теорій соціального та емоційного інтелекту. Розглянуто суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні концепції соціалізації. З'ясовано особливості соціалізації особистості дитини-дошкільника та дослідження проблеми соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку. Встановлено зміст понять «соціальна компетентність», «емоційна компетентність». Представлено тлумачення наукових понять «емоційна грамотність», «соціально-емоційна грамотність». У подальшому дослідженні запропоновано проаналізувати завдання та реалізацію програм соціально-емоційного навчання для дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: соціалізація, соціальний та емоційний розвиток, соціальна та емоційна компетентність, емоційна грамотність, соціально-емоційна грамотність, старший дошкільний вік.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю формування соціально-емоційної грамотності в дітей старшого дошкільного віку, бо саме у цьому віці відбувається соціалізація та активний соціально-емоційний розвиток дітей, закладаються основи опанування позитивної взаємодії з дорослими та однолітками, які в майбутньому є показниками психічного здоров'я, емоційного благополуччя та успішного навчання в школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях питання соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку має підтримку та постійно зростаючу кількість досліджень. Проблема соціалізації, соціально-емоційного навчання дітей дошкільного віку, формування у них соціальної та емоційної грамотності та компетентності є пріоритетною темою наукових розвідок дослідників останніх десятиліть. Зарубіжні та українські науковці у галузі педагогіки та психології (Р. Бар-Он, Л. Берк, А. Богущ, Н. Гавриш, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, М. Гончарова-Горяньська, Д. Гоулмен, Ю. Демідова, С. Денхем, М. Каніболоцька, Н. Коврига, О. Кононко, Дж. Майєр, Е. Носенко, Т. Поніманська, К. Саарні, П. Саловей, Л. Харпер, П. Шарп, К. Штайнер та ін.) займаються активним дослідженням вищезгаданих наукових категорій.

Формулювання мети статті. Проаналізувати різні наукові підходи до тлумачення базових понять дослідження проблеми формування соціально-емоційної грамотності у старших дошкільників.

Основні результати дослідження. Науковий термін «соціальний інтелект» був введений Едвардом Торндайком у 1920 році. Науковець визначив, що соціальний інтелект – це здатність людини розуміти інших людей, управляти ними, а також бути залученим до адаптивної соціальної поведінки. Поняття «соціальний інтелект» Едвард Торндайк використав у статті «Intelligence and its use» (1920 рік, журнал «Harper's Magazine»), де він встановив, що за допомогою тестів можна виміряти абстрактно-логічний інтелект, але ще є соціальний і практичний інтелект. Абстрактно-логічний інтелект – це вміння оперувати з абстрактними, математичними та вербальними символами, практичний інтелект – це взаємодія з певними конкретними речами, а соціальний інтелект – це вміння ефективно спілкуватися, керувати іншими людьми [1].

Термін «емоційний інтелект» з'явився з поняття «соціальний інтелект». Уперше це визначення сформулювали Пітер Саловей та Джон Майер (1990 р.). На думку дослідників, емоційний інтелект проявляється в здатності сприймати емоції, асимілювати пов'язані з ними почуття, розпізнавати інформацію про емоції та вміти керувати ними.

У класичній моделі емоційного інтелекту П. Саловей, Дж. Майер, Д. Карузо визначають чотири чинники емоційного інтелекту:

- сприйняття емоцій;
- використання емоцій, щоб сприяти полегшенню мислення, емоційна фасилітація;
- розуміння емоцій, їх інтерпретація;
- управління емоціями, зниження інтенсивності негативних, прояв позитивних емоцій [2].

Крім класичної моделі EQ (D. Mayer, P. Salovey, D. Caruso) є змішані моделі EQ (емоційного інтелекту). Такі змішані моделі розробили дослідники Р. Бар-Он, Т. Бредбері, Д. Гоулмен, Дж. Грівз, Є. Карпенко, Н. Коврига, Р. Купер, Е. Носенко, М. Цайднер. На відміну від класичної моделі EQ, змішані моделі структурують особистісні, мотиваційно-вольові риси особистості, її самосвідомість та соціальні навички.

Українські науковиці Е. Носенко та Н. Коврига сформулювали інформаційно-перероблювану модель емоційного інтелекту. Дослідниці ввели термін «емоційна розумність», який дозволяє розглядати поняття «емоційний інтелект» [3].

Таким чином, у сучасній психолого-педагогічній літературі можна виокремити велику кількість досліджень феномену емоційного інтелекту. На думку І. Васильківського, спільним у вищезазначених моделях емоційного інтелекту є розуміння та управління емоціями, відмінним є міжособистісні компетентності [4].

Термін «соціалізація» був уведений у науковий обіг Ф. Гідінгсом (1887 р., «Теорія соціалізації»). Соціалізація є процесом одночасно стихійного оточення та цілеспрямованого (сім'я, заклад дошкільної освіти, школа та інші соціальні установи) впливів, які мають певну виховну спрямованість.

У минулому столітті процес соціалізації передбачав певний віковий період становлення особистості (дитинство, підлітковий та юнацький вік). Останні роки науковці вивчають соціалізацію в періоди дорослості та старості.

Концепції соціалізації можна поділити на дві групи: суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні. У суб'єкт-об'єктних концепціях визначається пасивна позиція особистості у процесі соціалізації. Наприклад, суспільство-суб'єкт, людина-об'єкт впливу (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс).

Представники протилежного суб'єкт-суб'єктного підходу (Ч. Кулі, Дж. Мід) визначають активну позицію індивіда у процесі соціалізації, така людина не тільки адаптується, але й активно взаємодіє з соціумом, впливає на себе, на своє оточення, розвивається, самозмінюється і відчуває свою самоцінність. Слід відзначити, що саме суб'єкт-суб'єктна взаємодія у процесі соціалізації дітей дошкільного віку є максимально допустимою в процесі спілкування педагогів закладів дошкільної освіти з вихованцями.

У спільній діяльності під час спілкування з дорослими та однолітками дошкільники засвоюють правила та норми поведінки, традиції суспільства, свої права та обов'язки. Через опосередковану взаємодію діти проявляють свою особистість та індивідуальність. Відбувається соціалізація особистості дитини-дошкільника з об'єкта, який регулюється соціумом, у суб'єкт, який регулює свою власну поведінку в суспільстві. Отже, здійснюється трансформація особистості дитини дошкільного віку з об'єкта на суб'єкт соціальної поведінки.

До основних соціально-педагогічних механізмів соціалізації науковці відносять:

- традиційний механізм – засвоєння дитиною-дошкільником правил, норм, еталонів поведінки у сім'ї (рівень підсвідомий чи неусвідомлений);
- інституціональний механізм – засвоєння знань про довкілля, про спілкування, практика взаємодії особистості з інститутами суспільства, які також опосередковано здійснюють виховні функції;
- міжособистісний механізм – взаємодія дітей дошкільного віку із значимими для неї людьми

(однолітки, батьки/опікуни, педагоги, знайомі) [5].

Важливими для усвідомлення та координації педагогічних дій є врахування взаємодії компонентів соціалізації. Серед яких виокремлюють такі:

- 1) стихійна соціалізація особистості – це об'єктивні умови життя в суспільстві, соціально-економічний розвиток, соціокультурний розвиток, в умовах сьогодення – воєнний стан в Україні;
- 2) відносно керована державою соціалізація (здобуття освіти, її термін, обсяг тощо);
- 3) відносно контрольована державою соціалізація особистості через виховання і створені в суспільстві умови (духовні, матеріальні, правові та ін.) [5].

А. Богуш, Н. Гавриш зазначають, що поняття «соціалізація» пов'язане з термінами «розвиток особистості» і «виховання». Розвиток особистості відбувається у процесі соціалізації – засвоєння правил і соціальних норм суспільства, саморозвиток особистості. Науковиці зазначають, що за сприятливих обставин процес соціалізації проходить три фази становлення особистості: *адаптацію* (уподібнення до інших членів суспільства), *індивідуалізацію* (утвердження своєї індивідуальності), *інтеграцію* (соціум прагне визнати кращою особистість, у свою чергу, особистість намагається персоніфікуватися) [5].

Соціальний розвиток дошкільника відбувається під час соціальної взаємодії дитини з оточуючими її людьми. У кожному віковому періоді складається відповідна соціальна ситуація розвитку, яка і визначає відносини із соціальною дійсністю. Соціальний розвиток особистості відбувається стихійно або цілеспрямовано, до цього процесу залучена велика кількість суспільних установ. Соціальний розвиток дитини-дошкільника відбувається під час активного пізнання довкілля, світу людей, їхньої діяльності, почуттів та емоцій.

Сучасні українські науковці експериментально підтверджують, що активна участь дітей у соціальному житті суспільства сприяє різнобічному, у тому числі й соціальному, розвитку особистості дошкільників (О. Кононко, Т. Поніманська).

Ознайомлення дошкільників із соціальним оточенням сприяє виконанню завдань соціального розвитку: засвоєння знань про соціальний світ, про себе, оцінювання ставлення до оточуючої дійсності, до явищ і подій, що відбуваються, виховання соціальних почуттів.

Однією із першочергових умов соціального розвитку дошкільників є спілкування з дорослими (батьками/опікунами, педагогами) та однолітками. Доросла людина виконує функції носія цінностей та соціального досвіду, його передачі. Спілкування об'єднує дорослих з дошкільниками, бо дорослий – це посередник між дітьми і соціальним світом під час передачі соціального досвіду. Під час спілкування з однолітками у дітей дошкільного віку відбувається процес соціалізації особистості, розвиваються соціальні емоції та формується соціальна поведінка [6].

У дошкільному дитинстві відбувається бурхливий розвиток емоційної сфери. Емоційний розвиток є важливою частиною психічного розвитку дитини дошкільного віку. Емоції, як і інші психічні функції, розвиваються від зовнішніх соціально спричинених форм до психічних процесів, які відбуваються внутрішньо. На основі вроджених реакцій у дітей дошкільного віку формується сприйняття емоційних станів дорослих та однолітків, яке під впливом соціального спілкування поступово ускладнюється, розвивається і трансформується у вищі емоційні процеси.

Протягом дошкільного дитинства емоції дітей змінюються залежно від характеру і мотивів провідного виду діяльності, а також через розширення і вдосконалення спілкування з навколишнім соціальним світом. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку передбачає необхідність гармонійного розвитку емоцій та почуттів, формування навичок ними керувати, розуміти свої емоційні стани, тобто формування у період дошкільного дитинства емоційного благополуччя дітей (позитивна оцінка себе, моральних якостей, здібностей тощо).

Дітям дошкільного віку характерне перебування в різних емоційних станах. Основним напрямом емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку є поява вміння керувати власними емоціями та почуттями, а також розвиток стійкості, глибини емоційних станів, формування пізнавальних, моральних та естетичних почуттів [7, с. 180].

Ю. Демідова вважає емоційне пізнання світу дошкільниками одним із пріоритетних напрямів в освітньому процесі. На думку дослідниці, емоції важливі у становленні та розвитку особистості дошкільників і є індикаторами їх психічного стану. Емоційне осягнення навколишнього світу відбувається через переживання дитини. Емоції можуть бути за аксіологічним спрямуванням позитивні або негативні. Відповідно позитивні емоції (радість, задоволення) сигналізують про безпеку, негативні (наприклад, гнів) – навпаки про небезпеку. Первинними є вроджені емоції (тривога, страх, гнів, радість), вторинні емоції є показниками соціалізації особистості дитини-дошкільника, становлення Я-концепції, ефективності виховних впливів сім'ї та соціальних інституцій (сором, заздрощі, провина, образа, емпатія тощо) [8, с. 140].

Дослідженнями проблеми соціально-емоційного розвитку дошкільників у психолого-педагогічній

науці займалися українські науковці О. Вовчик-Блакитна (2002), О. Кононко (1998), С. Лазаревич (2009), І. Лапченко (1998), С. Максименко (2003).

Комплексне вивчення питання соціально-емоційного розвитку дошкільників здійснила О. Кононко. Науковиця розглядає емоцію як відбиток переживання дитини дошкільного віку, стійке емоційне ставлення до навколишнього середовища, а ставлення до себе – це почуття. Поняття «переживання» О. Кононко визначає як самостійну діяльність дошкільників, коли співвідноситься навколишня дійсність і внутрішній світ дитини [9].

О. Кононко визначає, що зміст поняття «соціальна компетентність» – це складова життєвої компетентності дошкільника, яка вказує на зрілість особистості як соціальної істоти [10, с. 12–14].

Сформовану соціальну компетентність дітей старшого дошкільного віку характеризують *соціальна активність* (вміння комунікувати з однолітками, домовлятися, працювати в команді, мирно розв'язувати конфлікти), *особиста свідомість* (орієнтація у соціальних ролях, правах та обов'язках), *адекватна самооцінка* (здатність до рефлексії, саморегуляції власної поведінки, домагання до визнання).

Основу соціальної компетентності складають чотири групи властивостей особистості:

- перша група – це властивості задля розвитку соціальних здібностей (емпатія, соціальна перцепція, здатність оцінювати і робити вибір під час міжособистісної взаємодії);
- друга група – це властивості, які формуються як наслідок соціального впливу групи (довіра, конформність) і забезпечують прийняття/неприйняття особистістю установок та ціннісних орієнтацій групи;
- третя група – це властивості, які пов'язані із соціальною позицією особистості, до них відносимо соціальну активність, співробітництво;
- четверта група – це властивості, які мають зв'язок із загальнопсихологічними особливостями особистості (спосіб дій, мислення (авторитарний, демократичний), ставлення до життя (інноваційне, догматичне)) [11, с. 91–92].

Формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку має свої особливості: діти дошкільного віку оволодівають елементарними знаннями про навколишній світ (правила, закони), про себе (можливості, відмінності (вік, стать), права та обов'язки), про стосунки (правила міжособистісної взаємодії, розв'язання конфліктних ситуацій).

Дослідниця М. Гончарова-Горянська визначає складові соціальної компетентності в дошкільному дитинстві:

- 1) *знання дітей* про соціальне життя, про себе як члена соціальної групи;
- 2) *соціальні уміння*, які полягають у налагодженні стосунків, вирішенні проблем, вмінні вести себе миролюбиво, узгоджувати особисті інтереси з інтересами групи, досягати спільного результату у взаємодії;
- 3) *соціальні почуття* (розвиток довіри, поваги, емпатії);
- 4) *соціальний досвід*, який полягає у самореалізації, самоствердженні, регулюванні поведінки, також визначає оптимізм дитини до подій суспільного життя, вміння підтримувати себе та однолітків у непростих життєвих ситуаціях, чинити опір негативним соціальним умовам, проявляти гнучкість у пристосуванні до нових життєвих вимог [12].

Таким чином, М. Гончарова-Горянська з'ясовує, що соціальна компетентність – це сукупний обсяг знань, умінь, ціннісних орієнтацій, які визначають доцільну поведінку особистості в умовах соціального середовища [12].

Тлумачення поняття емоційної компетентності вперше з'являється у працях Д. Гоулмена, який вважає, що емоційна компетентність має дві складові: особистісну та соціальну компетентності. До особистісної компетентності Д. Гоулмен включив розуміння себе, саморегуляцію і мотивацію; до соціальної компетентності – емпатію та соціальні навички [13, с. 160].

Авторка теорії емоційної компетентності Керолін Саарні визначила поняття «емоційна компетентність» як певну функціональну здатність особистості, завдяки якій людина може досягнути мети після міжособистісного спілкування, яке викликало емоції. Вчена зазначає, що емоції – це будівельний матеріал для самоефективності особистості. Використання емоцій, на думку К. Саарні, формує набір навичок, які призводять до розвитку емоційної компетентності. Сформованість навичок емоційної компетентності є вирішальним значенням у розвитку самоефективності особистості [14].

Для К. Саарні вирішальним аспектом сформованості емоційної компетентності є емпатія. Дослідниця визначає принципи емоційної компетентності за допомогою формування восьми основних навичок:

- 1) усвідомлення своїх емоцій;
- 2) здатності розпізнавати і розуміти емоції інших людей;
- 3) уміння користуватися словником емоцій;
- 4) здатності до емпатії;
- 5) уміння диференціювати внутрішній суб'єктивний емоційний досвід від зовнішнього емоційного

впливу;

6) здатності до адаптивного подолання труднощів, які пов'язані з негативними емоціями та тривожними обставинами;

7) усвідомлення емоційної комунікації у взаємовідносинах;

8) потенціалу до емоційної самоефективності [15].

Аналіз дефініцій «соціальна компетентність» та «емоційна компетентність» дозволив визначити їх цілі. Для соціальної компетентності головна ціль – це успішність соціальної адаптації, для емоційної компетентності – цілісний розвиток емоційної сфери особистості. Для понять соціальної та емоційної компетентності спільними є категорії адаптації та пізнання. Сформованість даних компетентностей дозволяють більш ефективно функціонувати особистості в соціумі, бо і соціальна, і емоційна компетентності мають взаємну ціль – це процес пізнання і самоактуалізація особистості, вміння адаптуватися до змін соціуму [13, с. 162].

Американська дослідниця Сьюзан Денхем стверджує, що формування соціально-емоційної компетентності дітей дошкільного віку є основою їх соціально-емоційного розвитку. Перше завдання соціально-емоційного розвитку дошкільнят – це опанування стійкої позитивної взаємодії з однолітками, яка у майбутньому є показником психічного здоров'я у період дошкільного дитинства, а також у початковій школі, коли спілкування з ровесниками збільшується. Другим центральним завданням розвитку є формування регуляції емоційних переживань та емоційної виразності дітей дошкільного віку. Ознаками соціально-компетентної поведінки протягом дошкільного дитинства є успішне виконання цих важливих завдань соціально-емоційного розвитку – позитивна взаємодія з однолітками, яка супроводжується позитивними регульованими емоціями [16].

Емоційна грамотність та емоційний інтелект (EQ) є відносно новими науковими поняттями, які розвиваються у галузі психолого-педагогічної науки. У науковій літературі термін «емоційна грамотність» був введений американським психологом Клодом Штайнером (2002). Учений доводить, що навчання емоційної грамотності має складатися з формування п'яти основних компонентів: пізнання емоцій, почуттів; розвиток емпатії; навчання керувати власними емоціями; уміння відновлювати емоційні втрати; встановлення емоційної взаємодії [17].

Першим компонентом емоційної грамотності є здатність особистості зрозуміти власні емоції, їх інтенсивність.

Другий компонент емоційної грамотності – це здатність розпізнавати емоції інших людей, зрозуміти, що інша людина відчуває, її мотив, ототожнювати себе з ситуацією, що склалася. Друга складова емоційної грамотності – це розвинене почуття емпатії, яке дозволяє відчувати емоції інших людей, їх причини та інтенсивність.

Третій компонент емоційної грамотності – це навчання керувати своїми власними емоціями. Ця навичка дозволяє особистості знати, як емоційні прояви або навіпаки їх відсутність впливають на оточуючих людей; також другою частиною третього компонента є навчання проявляти позитивні емоції та почуття (радість, надія, любов) і вираження негативних емоцій (страх, гнів) у конструктивній манері.

Четвертий компонент емоційної грамотності – це сформоване вміння відновлювати свої емоційні втрати, взяття на себе відповідальності, навичка виправляти свої емоційні помилки та образи, які завдані людям під час спілкування.

Останній, п'ятий, компонент емоційної грамотності – це навичка емоційної інтерактивності, яка означає, що емоційно грамотна особистість має розвинену здатність відчувати емоційні стани інших людей, налаштовуватись на їх почуття та вміти ефективно з ними взаємодіяти [17].

П. Шарп визначає значення поняття «емоційна грамотність» як здатність особистості зрозуміти, розпізнавати та виражати емоції. Емоційна грамотність включає компоненти емоційного інтелекту, а також використовує їх не просто, щоб зрозуміти і виразити емоції, а й керувати ними [18].

Лаура Берк у своїх статтях звертає увагу на те, що у дітей дошкільного віку від двох до шести років починає швидко розвиватися емоційне усвідомлення. Дошкільники можуть висловлювати свої емоції, говорити про них, їх емпатія стає більш рефлексивною. Дослідниця пояснює, що діти дошкільного віку вже мають розуміння поведінкових ознак емоцій, їх причин та наслідків. Діти у цьому віці починають пристосовуватися до емоційної демонстрації правил, а також можуть удавати позитивну емоцію, яку вони не відчувають [19].

Отже, до кінця дошкільного дитинства у дітей, які набули міцну емоційну основу (здатність зрозуміти, передбачати, усвідомлювати власні емоції, почуття та емоційні стани інших людей), формується вміння керувати своєю щоденною соціальною діяльністю у міжособистісній взаємодії [20].

На думку української науковиці М. Каніболоцької, емоційна грамотність – це базовий аспект емоційного інтелекту, який вкрай важливо розвивати у дітей старшого дошкільного віку (5–6 років). Чому

саме цей вік? Бо старші дошкільники – це майбутні школярі, у яких змінюється соціальна ситуація розвитку та відбувається перехід від режиму у закладі дошкільної освіти до навчання у школі [21].

У дошкільному віці закладаються риси характеру дитини, цей процес взаємопов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери. У дошкільників виникає потреба у спілкуванні з однолітками, що спричинює активний розвиток соціальних емоцій, наприклад, симпатії чи антипатії. Також виникають інтелектуальні емоції (цікавість, задоволення пізнанням нового), а під час спілкування з дорослими формуються моральні почуття (почуття власної гідності, що проявляється у вигляді сорому, самолюбства тощо).

У дошкільному дитинстві слід навчити дітей взаємодіяти на основі координації зусиль та взаємодопомоги. У майбутньому ці навички сприяють розвитку вміння працювати у команді. Дошкільники вчаться спільно гратися, допомагають одноліткам, дорослим, тобто їхня діяльність вже має соціальний зміст і водночас закладається механізм емоційної корекції їх поведінкових проявів.

М. Каніболоцька вважає, що важливим новоутворенням у процесі формування емоційної грамотності старших дошкільників є гуманістична або егоцентрична емпатія. Ознакою гуманістичної емпатії у старших дошкільників є прояви чуйності і співпереживання до негараздів та проблем інших людей. Егоцентрична емпатія – це співчуття і переживання собі, а страждання – це лише привід при стражданнях іншого попереживати, похвилюватися про себе. Дослідниця рекомендує звертати увагу батьків/опікунів, педагогів на вектор спрямування емпатії (гуманістичний або егоцентричний) у старших дошкільників з метою своєчасної емоційної корекції їх негативної поведінки, яка може заважати ефективно взаємодіяти [21, с. 16–19].

Американська дослідниця Лорі Харпер (університет Salve Regina, США) поєднує поняття соціальної і емоційної грамотності. Л. Харпер зазначає, що емоційна грамотність – це розуміння власних емоцій та вміння ними керувати. У свою чергу соціальна грамотність – це вміння керувати собою у груповій взаємодії. Параметри соціальної та емоційної грамотності часто накладаються, є взаємозалежними. Наприклад, вирішення конфліктів між дітьми дошкільного віку передбачає володіння ними емоційною саморегуляцією та сформованість навичок вирішення соціальних проблем [22].

Термін соціально-емоційна грамотність відображає подвійну природу соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку. У дошкільників розвиваються пізнавальні здібності, мова та соціальні навички. Соціальні навички включають у себе вміння налагоджувати стосунки з дорослими/однолітками, заводити друзів, бути залученими у соціальну групу. Соціально-емоційна сфера розвитку дітей дошкільного віку охоплює соціальні навички дошкільників і поєднує їх із здатностями виражати, переживати, регулювати емоції та встановлювати стосунки підтримки і любові з іншими людьми [22].

Соціально-емоційна грамотність є важливою складовою успішного спілкування дітей старшого дошкільного віку з однолітками та показником готовності до шкільного навчання. Сформованість здатності старших дошкільників регулювати емоції означає вміння адаптуватися, змінювати, контролювати емоційні прояви у різних життєвих ситуаціях, особливо соціально інтенсивних. Формування соціально-емоційної грамотності у дітей старшого дошкільного віку є значущою освітньою метою, яка сприяє здоровому психічному розвитку дошкільників [22].

Висновки. Здійснено дефінітивний аналіз базових понять дослідження проблеми формування соціально-емоційної грамотності дітей старшого дошкільного віку. Визначено, що соціально-емоційна грамотність дітей старшого дошкільного віку – це сформована здатність розуміти і регулювати власні емоції, це розвинені соціальні навички, соціальний статус у групі однолітків, це вміння ініціювати позитивні стосунки з дорослими та іншими дітьми. Ми вважаємо, що формування соціально-емоційної грамотності старших дошкільників є первинною ланкою становлення соціально-емоційної компетентності особистості, яка формується протягом життя.

Наступні наукові пошуки спрямовуємо на аналіз завдань та реалізацію програм із соціально-емоційного навчання старших дошкільників у світовій та вітчизняній педагогічній практиці.

Список використаної літератури

1. Thorndike E. Intelligence and its use. *Harper's Magazine*. 1920. № 140. P. 227–234.
2. Mayer, John D., What is Emotional Intelligence? (2004). *UNH Personality Lab*. 8. URL: https://scholars.unh.edu/personality_lab/8
3. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ, 2003. 159 с.
4. Васильківський І. П. Порівняльний аналіз моделей емоційного інтелекту в психолого-педагогічній літературі : *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2017. Вип. 259. С. 28–34.
5. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / Богуш А.М., Варяниця Л.О., Гавриш Н.В. та ін.; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
6. Тарабасова Л. Г. Соціальний розвиток дошкільника: фактори впливу. *Серія: Педагогіка формування*

творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 70. Т. 4. С. 29–33.

7. Теплюк А. А. Особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки* : збірник матеріалів III щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2013. С. 180–184.

8. Демидова Ю. О. Теоретичний аспект емоційного осягнення світу дітьми дошкільного віку. *Advanced Linguistics*. 2023. № 11. С. 139–145.

9. Сухіна І. Застосування технології майндфулнес у соціально-емоційному розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2021. 1 (19), С. 138–152.

10. Кононко О. Л. Відстояти самоцінність дошкільного дитинства. *Дошкільне виховання*. 2001. № 11. С. 12–14.

11. Карнаух, Л., Авраменко, О. Теоретичні та методичні засади формування соціальної компетентності старших дошкільників в умовах сучасного соціуму. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. № 4. С. 90–96. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2019.200159>

12. Гончарова-Горянська М. В. Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах: *зб. наук. пр.* Київ – Житомир : Волинь, 2003. Кн. I. С. 219–226.

13. Льюшенко О. А. Соціальна та емоційна компетентність : порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр.* / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. С. 157–162.

14. Saarni, C. The Development of Emotional Competence. The Guilford Press, NYC. 1999. 381.

15. Joseph J. Campos , Linda A. Camrasb , Randy T. Leea , Minxuan Hea and Rosemary G. Camposa. A relational recasting of the principles of emotional competence Joseph J. Camposa , Linda A. Camrasb , Randy T. Leea , Minxuan Hea and Rosemary G. Camposa. *EUROPEAN JOURNAL OF DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY* 2018, VOL. 15, NO. 6, 711–727. URL : <https://doi.org/10.1080/17405629.2018.1502921>

16. Denham, S. A. Social-emotional Competence as Support for School Readiness : What Is It and How Do We Assess It? *Early Education and Development*. 2006. 17 (1). Pp. 57–89.

17. Steiner, C. Emotional Literacy: Intelligence with a heart. Retrieved April 18, 2007 URL: www.emotional-literacy.com/2000.htm

18. Sharp, P. Promoting Emotional Literacy: Emotional Literacy Improves and Increases Your Life Chances. *Pastoral Care in Education*. 2000. 18 (3). Pp. 8–10.

19. Berk, L. E. (2006). Child development (7th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

20. National Scientific Council on the Developing Child (NSCDC). (2005). Children's Emotional Development is Built into the Architecture of their Brains. NSCDC Working Paper. Waltham, Massachusetts: National Scientific Council on the Developing Child, Brandeis University.

21. Каніболоцька М. С. Емоційна грамотність. Аспект полегшення адаптації дитини до школи. *Психолог дошкільця*. 2020. № 11–12. С. 16–19.

22. Harper, Laurie J. Using picture books to promote social-emotional literacy. *Young children*. July 2016. 71 (3). Pp. 80–86.

DEFINITIONAL ANALYSIS OF THE RESEARCHING BASIC CONCEPTS OF THE PROBLEMS OF FORMING SENIOR PRESCHOOLERS ' SOCIAL-EMOTIONAL LITERACY

Selikova Iana

Methodist

Regional College «Kremenchuk Humanitarian and Technological Academy named after A. S. Makarenko»

Graduate Student of the Preschool Pedagogy and Psychology Department

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. The relevance of the problem has been determined by the necessity to form older preschool children literacy in social-emotional sphere, because children's socialization and active social-emotional development take place at this age, the foundations for mastering positive interaction with adults and peers are laid, which can be the indicators of mental health, emotional well-being and successful schooling in future.

One of the first conditions for the social development of pre-schoolers is communication with adults (parents/ custodians, teachers) and peers. An adult performs the functions of a social experience bearer and the carrier of values, the method of their transmission. Communication unites adults with pre-schoolers, because an adult is a mediator between children and the social world during the transfer of social experience.

There is a rapid development of the emotional sphere in the period of preschool childhood. Emotional development is an important part of the preschool child's mental development. Emotions, like other mental functions, develop from external socially induced forms to mental processes that occur internally. Higher emotional processes develop under the influence of social communication in preschool childhood.

The parameters of social and emotional literacy often overlap and are interdependent. The term social-emotional literacy reflects the dual nature of the social-emotional development of preschool children.

Socio-emotional literacy is an important component of older preschool children successful communication with peers and an indicator of school readiness. The formation of older pre-schoolers' ability to regulate emotions

means being able to adapt, change, control emotional manifestations in various life situations, especially socially intensive ones. Therefore, the formation of older preschool children's socio-emotional literacy is an important educational goal that contributes to the pre-schoolers' healthy mental development.

Purpose. To analyse different scientific approaches to the interpretation of the problem basic concepts of the older pre-schoolers' socio-emotional literacy formation.

Methods. The methods of theoretical research (study of scientific literature on the topic of research, analysis, synthesis, systematization of theoretical material).

Results. The article presents the interpretation of the concept of «social-emotional literacy» and characterizes the importance of its formation in older preschool age.

Originality. The article defines the essence of the basic concepts of the study, analyses the results of the scientific works of foreign and Ukrainian scientists on the issue of social-emotional development and the formation of social-emotional literacy in preschool childhood.

Conclusion. Socio-emotional literacy of older preschool children means the developed social skills, ability to understand and regulate one's own emotions, social status in the peer group; it is the ability to initiate positive relationships with adults and other children.

We believe that the formation of social-emotional literacy of older pre-schoolers is the primary link in the individual formation of social-emotional competence, forming during lifetime.

We are going to direct the following scientific searches to the analysis of tasks and the implementation of programs for social-emotional education of older pre-schoolers in global and domestic pedagogical practice.

Key words: socialization, social and emotional development, social and emotional competence, emotional literacy, social-emotional literacy, older preschool age.

References

1. Thorndike, E. (1920). Intelligence and its use. *Harper's Magazine*, 227–234. [in English].
2. Mayer, John D., (2004). «What is Emotional Intelligence?». UNH Personality Lab. URL : https://scholars.unh.edu/personality_lab/8 [in English].
3. Nosenko, E. L., Kovryha, N. V. (2003). *Emotsiyni intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktzii* [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions]: monohrafiia. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Vasylykivskiy, I. P. (2017). Porivnialnyi analiz modelei emotsiinoho intelektu v psykholoho-pedahohichnii literaturi [Comparative analysis of models of emotional intelligence in psychological and pedagogical literature]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy -Scientific bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine*, 259, 28–34. [in Ukrainian].
5. Havrysh, N.V. (2006). *Dity i sotsium: osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku* [Children and society: peculiarities of socialization of children of preschool and primary school age]: monohrafiia. Luhansk. [in Ukrainian].
6. Tarabasova, L. H. (2020). Sotsialnyi rozvytok doshkilnyka: faktory vplyvu [Social development of preschoolers: influencing factors]. *Seriia: Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh - Series: Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools*, 70, 29-33. [in Ukrainian].
7. Tepluk, A.A. (2013). Osoblyvosti emotsiinoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [Peculiarities of emotional development of preschool children]. *Doslidzhennia molodykh uchenykh u konteksti rozvytku suchasnoi nauky : zbirnyk materialiv III shchorichnoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Research of young scientists in the context of the development of modern science: III Annual All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Kyiv, 180-184. [in Ukrainian].
8. Demydova, Yu. O. (2023) Teoretychnyi aspekt emotsiinoho osiahnennia svitu ditmy doshkilnoho viku [Theoretical aspect of emotional understanding of the world by preschool children]. *Advanced linguistics*, 11, 139-145. [in Ukrainian].
9. Sukhina, I. (2021). Zastosuvannia tekhnolohii maindfulnes u sotsialno-emotsiinomu rozvytku doshkilnykiv z intelektualnymi porushenniamy [Application of mindfulness technology in the social-emotional development of preschoolers with intellectual disabilities]. *Osvita osib z osoblyvymi potrebamy: shliakhy rozbudovy - Education of persons with special needs: ways of development*, 1(19), 138-152. [in Ukrainian].
10. Kononko, O. L. (2001) Vidstoiaty samotsinnist doshkilnoho dytynstva [To defend the self-worth of preschool childhood]. *Doshkilne vykhovannia - Preschool education*, 11, 12–14, [in Ukrainian].
11. Karnaukh, L., & Avramenko, O. (2019). Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia sotsialnoi kompetentnosti starshykh doshkilnykiv v umovakh suchasnoho sotsiumu [Theoretical and methodological principles of the formation of social competence of older preschoolers in the conditions of modern society]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu - Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University*, 4, 90–96. URL : <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2019.200159> [in Ukrainian].
12. Honcharova-Horianska, M. V. (2003). Sotsialna kompetentnist doshkilniat: poniattia, zmist, formuvannia v suchasnykh navchalnykh zakladakh [Social competence of preschoolers: concept, content, formation in modern educational institutions]. Kyiv, Zhytomyr, 1, 219–226. [in Ukrainian].
13. Loshenko, O. A. (2012). Sotsialna ta emotsiina kompetentnist : porivnialnyi analiz [Social and emotional competence: a comparative analysis]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky -Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*. Kyiv, 157-162. [in Ukrainian].
14. Saarni, C. (1999) The Development of Emotional Competence. The Guilford Press. [in English].

15. Joseph J. Camposa , Linda A. Camrasb , Randy T. Leea , Minxuan Hea and Rosemary G. Camposa. A relational recasting of the principles of emotional competence Joseph J. Camposa , Linda A. Camrasb , Randy T. Leea , Minxuan Hea and Rosemary G. Camposa (2018). *EUROPEAN JOURNAL OF DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY*, 15(6), 711–727. URL : <https://doi.org/10.1080/17405629.2018.1502921>. [in English].
16. Denham, S. A. (2006). Social-emotional Competence as Support for School Readiness : What Is It and How Do We Assess It? *Early Education and Development*, 17(1), 57-89. [in English].
17. Steiner, C. (2002). Emotional Literacy: Intelligence with a heart. URL : www.emotional-literacy.com/2000.htm, [in English].
18. Sharp, P. (2000). Promoting Emotional Literacy: Emotional Literacy Improves and Increases Your Life Chances. *Pastoral Care in Education*, 18 (3), 8-10. [in English].
19. Berk, L. E. (2006). *Child development*. Boston: Allyn and Bacon. [in English].
20. National Scientific Council on the Developing Child (NSCDC). (2005). *Children's Emotional Development is Built into the Architecture of their Brains*. NSCDC Working Paper. Waltham, Massachusetts: National Scientific Council on the Developing Child, Brandeis University, [in English].
21. Kanibolotska, M.S. (2020). Emotsiina hramotnist. Aspekt polehshennia adaptatsii dytyny do shkoly [Emotional literacy. The aspect of facilitating the child's adaptation to school]. *Psykholog doshkillia-Preschool psychologist*, 11(12), 16-19. [in Ukrainian].
22. Harper, Laurie J (2016). Using picture books to promote social-emotional literacy. *Young children*, 71(3), 80-86. [in English].

Отримано редакцією 29.07.2024 р.